

מה משמעות החיים? אולי צריך לשאול ילדים בני 10

מדי שבוע מגיעים תלמידים מבתי ספר יסודיים לשיעורי פילוסופיה באוניברסיטת חיפה, ולומדים לחשוב על החיים ולשאול שאלות. "חשיבה היא כמו שפה", אומר ראש התוכנית, "כדאי להתחיל לאמן אותה בגיל צעיר"

שירה קדרי-עובדיה 12.02.2020 06:00

באחד מימי שני בחודש שעבר, בשעות הצהריים, נכנסה בשערי אוניברסיטת חיפה קבוצת תלמידים לא טיפוסית. כ-25 ילדים בכיתות ד'-ה' הגיעו בהסעה הישר מבית ספרם לקמפוס שעל הכרמל, והורידו את ממוצע הגילאים במתחם ההסעדה של האוניברסיטה. הם מגיעים מדי שבוע באותה השעה, עובדי המקום כבר רגילים לנוכחותם, ונערכים מראש עם כמויות מתאימות של צ'יפס וקטשופ - הבחירה המועדפת על רבים מהם. אחרי ארוחת הצהריים הם התכנסו במדור הילדים של ספריית האוניברסיטה, לשעתיים של לימודי פילוסופיה.

"פילוסופיה עם ילדים" היא תנועה עולמית שהחלה לפעול לפני כ-50 שנה. את השיטה ייסד הפילוסוף מתיו ליפמן, אז חוקר באוניברסיטת קולומביה שהבחין בשנות ה-60 - בשיאה של מלחמת וייטנאם - כי הסטודנטים שלו נמנעים משאלות שאלות קשות. "מנרמלים", מכנה זאת פרופ' אריה קיזל, ראש המגמה לפיתוח מערכות חינוך בפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה - המכהן כיו"ר התנועה העולמית לפילוסופיה עם ילדים.

ליפמן עזב את משרתו ועבר לאוניברסיטת מונטקלייר בניו ג'רזי (שהיתה אז עוד מכללה) כדי להתמקד במה שהפך למפעל חייו: פיתוח שיטה לחקירה פילוסופית עם ילדים. הכוונה אינה ללימוד של טקסטים פילוסופיים במובן הרשמי של המילה או לעיסוק במורשתם של פילוסופים ידועים. סוקרטס, אפלטון ודקארט לא מוזכרים כאן, משום שהמטרה אינה ללמוד פילוסופיה, אלא לעסוק בה הלכה למעשה - לשאול שאלות, לדון ולהתווכח.

השיטה שפיתח ליפמן סדורה וחסידיה מקפידים עליה עד היום. השיעור נפתח בטקסט "שחבוי בו רעיון מעניין או יוצא דופן", מסביר קיזל. האפשרויות אינסופיות: סיפור תנ"כי, משל, שיר, וגם סרטון קצר או יצירת אמנות. העיקר שיהיה בהם חומר למחשבה או נושא לשיחה מעמיקה. "לא מציגים את זה ככה, לא אומרים: 'היום נדבר על אהבה, ילדים'", אומר קיזל, "זה עולה מתוך הטקסט".

המטרה היא אחת - לאמן את שריר החשיבה ולעודד שאלות שאלות. כמו דיאלוג סוקרטי - שבו נשאלות עוד ועוד שאלות המערערות על הנחות היסוד עד לבירור מעמיק של סוגיה - גם הילדים לומדים בהדרגה להימנע משאלות בנאליות של ידע, ולהגיע לשאלות עקרוניות על מוסר, רגש ומוסכמות חברתיות. למה כולם הולכים בתלם? מה זו בגידה? איך מבחינים בין מציאות לדמיון?

לתנועת "פילוסופיה עם ילדים" יש כיום נציגים ביותר מ-60 מדינות בעולם, שמלמדים את השיטה ומתרגלים אותה עם ילדים - מגיל חמש ועד גיל הנעורים. בחלק ממדינות דרום אמריקה השיטה

נכנסה באופן רשמי לתוכנית הלימודים, וכך גם באזורים מסוימים של אוסטריה. בבריטניה הארגון פעיל מאוד ומציע את שירותיו לבתי הספר.

קיזל מעביר קורס להוראת השיטה במסגרת התואר השני בחוג לחינוך באוניברסיטת חיפה, אך מרבית בוגריו מתקשים לשלב אותה בעבודתם כמורים בבתי הספר. במזרח ירושלים, בבית ספר יסודי לבנות בעיסאוניה, אימצו בשנים האחרונות את השיטה ככלי להעצמת התלמידות. מחקר שערך קיזל יחד עם תלמידתו מרלן עבדאללה הראה כיצד מיומנויות כמו תרבות דיון, חשיבה יצירתית וחשיבה ביקורתית השתפרו אצל התלמידות גם במקצועות אחרים.

"הכושר לשאול שאלות מתחיל בהיותנו ילדים, אסור להתחיל לחשוב בגיל מבוגר", אומר קיזל. לפי השיטה של ליפמן, אחרי המפגש עם הטקסט הילדים פונים לכתוב שאלות על אודותיו על גבי פתקים קטנים שאותם הם מדביקים לקיר. אחר כך הם מסתובבים בחלל וקוראים זה את שאלותיו של זה, ומשם הם פונים לשלב המיון - שאלות של ידע לעומת שאלות פילוסופיות, או קטגוריות אחרות, כראות עיניהם.

בשלב הבא הקבוצה בוחרת יחד שאלה אחת שבה היא רוצה לדון. הדיון מתקיים לפי כללים ברורים - לא מתפרצים זה לדבריו של זה, ומדברים לפי התור. כשהטקסט מוצלח גם הדיון שאחריו הופך למשמעותי ומעמיק. "עולים כאבים של ילדים", מספר קיזל. "נושאים כמו גזענות או אלימות במשפחה. הדיון מאוד אותנטי, כי הוא מתחיל בשאלות שהילדים עצמם מעלים". אמפתיה היא ערך חשוב נוסף שמתפתח בקבוצות האלו. מחקרים הראו שהדיון הפילוסופי מאפשר שבירה של המדרג החברתי הקיים בכיתה. "נגיד שיש ילד שנחשב הטיפש של הכיתה, אבל במסגרת השיעור הוא שואל שאלה טובה ומעניינת. הילדים מסוגלים לומר: איזה חכם הוא, איזו שאלה טובה", מוסיף קיזל.

חשיבה מקדמת שפה

קבוצת הילדים באוניברסיטת חיפה היא חלק מיוזמת "דרך רוח", הפועלת לחיזוק המקצועות ההומניים במערכת החינוך. עיקר המיזם, שהקימו לפני כשמונה שנים בני הזוג ליאור פרלמן וד"ר סיגל פרלמן-נאור, הוא הקמת מגמות על-אזוריות בפילוסופיה, בספרות ובהיסטוריה עבור תלמידי תיכון, בקמפוסים אקדמיים ברחבי הארץ. לפני כחודשיים החלה לפעול במסגרת המיזם גם קבוצת הילדים הצעירה, בתמיכת מחוז חיפה של משרד החינוך, עיריית חיפה והאוניברסיטה.

לקבוצה לא נבחרו תלמידים מצטיינים, או כאלה שהגיעו מצוידים ביומרות אקדמיות מהבית. בתי הספר שמהם הם מגיעים - "דינור", "שלוה" ו"חופית" - מתאפיינים בתלמידים מרקע חברתי-כלכלי חלש, ואוכלוסיית העולים החדשים בהם (בעיקר מברית המועצות לשעבר) עומדת על כמעט 20%. הם ניצבים בעשירון הטיפוח הגבוה ביותר שקבע משרד החינוך - כלומר מוגדרים כבתי ספר עם אוכלוסייה מוחלשת במיוחד.

מתוך נקודת הפתיחה הזו, ביקשו אנשי "דרך רוח" מהמורים לפנות לתלמידים שיש להם קושי מיוחד בשפה - בעיקר עולים חדשים - מכיוון שהעיסוק בטקסטים ובשיח משפר את מיומנויות השפה. לאחר שיעור הפילוסופיה מתקיים באופן קבוע גם שיעור ספרות, שכולל משימות של קריאה וכתובה. תלמידים שענו על הקריטריונים והביעו רצון להשתתף צורפו לקבוצה.

במפגש בחודש שעבר הילדים עסקו יחד עם המנחים שרון אגרי ועומר בן דוד בשאלות של מציאות ודמיון. אגרי סיפרה על ציור שציירה, שבו מופיע בין היתר גם משולש. "באמצעות טלפתיה אני משדרת לכם את הציור המקורי שציירת", היא אומרת לילדים - ואחר כך שולחת אותם להשלים את הציור המקורי". הם מתפזרים ברחבי הספרייה ומציירים, כצפוי, בעיקר בתים ותמרורים. "למה חשבנו כולנו על אותו דבר", שואל המנחה השני, עומר בן דוד. "מה זה אומר על הדמיון שלנו?". הילדים מציעים תשובות: הדרישה לחקות את הציור "המקורי" (על אף שאין כזה באמת) הגבילה את המחשבה, ובנוסף - בית ותמרור הן צורות מוכרות מהמציאות.

בתום השיעור ניכר שהצוות לא לגמרי מרוצה. הדיון לא הגיע לעומקים המצופים, אולי משום שהשבוע לא כל הילדים הגיעו, אולי בגלל הסטייה מהמתכונת המסורתית של ליפמן. הקבוצה עדיין חדשה למדי, וגם הצוות החינוכי עדיין מחפש את דרכו בניסוי וטעייה. בשיעור קודם התפתח דיון מעמיק יותר - הילדים קראו יחד קטע מתוך הספר "הפילוסוף הקטן" מאת חנה הרציג ומשם המשיכו לשלב השאלות: איך נראה אלוהים? איך אלוהים רואה כל דבר קטן?

ילד אחד אמר שהשאלה שעולה מהטקסט היא האם קיים מישהו גדול יותר מאיתנו, ואחרת תהתה: "אולי אנחנו בכלל בעלי חיים של מישהו". מישהו אחר שאל: "אולי בעצם גם יש מי ששולט באלוהים?". משם ממשיך הדיון לשאלה איך אפשר לענות על שאלות שאין להן תשובה, ועל מה בעצם אפשר לסמוך: על החושים? אולי על מה שכתוב באינטרנט?

"זה לא שיעור, אנחנו לא מעבירים ידע", אומר קיזל. "דיון במיטבו הוא כזה שבו המנחים לוקחים צעד אחורה ונותנים לילדים הזדמנות לחשוב ולנהל את עצמם". במערכת החינוך הישראלית זהו מראה נדיר. "המורים חושבים שקודם צריך להעמיס ידע, אבל כך החשיבה מצטמצמת. מחקר טוב מתחיל מתוך שאלה". תלמידי ישראל מתקשים לשאול שאלות קשות ולא תגור את החשיבה, והדבר ניכר בהישגי המבחנים הבינלאומיים - שדורשים חשיבה מופשטת ויכולת להסיק מסקנות.

קיזל קורא למשרד החינוך לאמץ את השיטה לתוכנית הלימודים הרשמית. לא בהכרח כשיעור נפרד במערכת - אלא כשיטה שיכולה להשתלב בכל מקצועות הלימוד ובמיוחד במקצועות רבי-מלל כמו אזרחות, היסטוריה או ספרות. "מדברים בישראל על 'חקר' במובן של מטרה מעשית, כמו בניית רובוט", הוא אומר. "זאת לא הכוונה. אנחנו רוצים להפעיל אצלם שריר של חשיבה ביקורתית ויצירתית. מורים אומרים: 'אבל אנחנו שואלים את התלמידים שאלות בכיתה'. זאת בדיוק הבעיה - שהמורים שואלים ומצפים מהתלמידים לתשובות שאפשר לכתוב בבחינה. אנחנו רוצים שהתלמידים ישאלו את השאלות וילמדו לבנות טיעון ולנמק".

הקושי של תלמידי ישראל בשאלות שאלות לא נעלם כשהם מגיעים לאקדמיה. "לסטודנטים קשה אפילו לחשוב על שאלה טובה לעבודת מחקר", אומר קיזל. "הם לא חושבים דרך שאלות, וגם לא שואלים שאלות לגבי עצמם". לדבריו, זה קורה משום שהשיח הישראלי מחנאי מאוד. "אני בעד זה, אני נגד זה". קשה להם לאתגר את התפיסות של עצמם ולהקשיב לדעות אחרות".

לכן, הוא סבור, צריך להתחיל לעסוק בפילוסופיה בשלב מוקדם מאוד. "חשיבה היא כמו שפה - כדאי להתחיל לאמן אותה בגיל צעיר", אומר קיזל. "עם השנים החשיבה מתקבעת לתוך תפיסות מגדריות, עדתיות או פוליטיות. אנשים מתבצרים בעמדותיהם. ילדים צעירים פתוחים לשמוע רעיונות שונים. הם מבינים שזה לא ימוטט אותם".

